

УДК 342.7 327(478)

Заворотченко Т. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного управління
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ФОРМИ ЗАХИСТУ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

FORMS OF PROTECTION OF ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS OF UKRAINE: THEORETICAL OVERVIEW

У статті висвітлюються питання реалізації права, яке розуміється як поведінка суб'єктів права. Виокремлюються основні форми захисту: самозахист прав і свобод, державний, муніципальний, громадський і міжнародний захист прав і свобод людини та громадянина. Аналізуються форми захисту виборчих прав громадян України.

***Ключові слова:** захист виборчих прав, фактичне правовласництво, гарантії виборчих прав, реалізація прав і свобод громадян, відновлення виборчих прав.*

В статье освещаются вопросы реализации права, которое понимается как поведение субъектов права. Выделяются основные формы защиты: самозащита прав и свобод, государственная, муниципальная, общественная и международная защита прав и свобод человека и гражданина. Анализируются формы защиты избирательных прав граждан Украины.

***Ключевые слова:** защита избирательных прав, фактическая правовая собственность, гарантии избирательных прав, реализация прав и свобод граждан, восстановление избирательных прав.*

The article highlights the issues of implementation of the law, which is understood as the behavior of the subjects of law. It outlines the main forms of protection: self-protection of rights and freedoms, state, municipal, public and international protection of the rights and freedoms of man and citizen. Examines forms of protection of electoral rights of citizens of Ukraine.

***Key words:** protection of electoral rights, actual legal ownership, guarantees of electoral rights and the rights and freedoms of citizens, restore voting rights.*

Втілення правової держави в життя та реалізація в повному обсязі виборчих прав громадян є ідеалом, досягнення якого не проглядається навіть у перспективі. Проте рух до цієї мети необхідно завершити. Тому для забезпе-

чення реальної участі громадян в управлінні державою є необхідним ефективний захист виборчих прав.

Конституція України гарантує пріоритетність захисту виборчих прав громадян. Саме в результатах виборів матеріалізується волевиявлення громадян, і саме вони є кінцевим продуктом реалізації їх виборчих прав. Якщо такі гарантії не сформульовані в законі й не дотримуються судами та виборчими комісіями, то неминуче складаються механізми, які дозволяють маніпулювати результатами виборів усупереч волевиявленню виборців.

Питання теорії та практики конституційно-правового регулювання охорони й захисту виборчих прав громадян і форми захисту цих прав досліджувалися багатьма відомими вітчизняними й зарубіжними вченими-фахівцями в галузі конституційного права та науки прав людини. Багато питань вищезазначеної наукової проблеми розкриті в працях В.В. Букача, А.В. Васіна, А.В. Грабильнікова, І.В. Дробуш, А.М. Кононова, А.Ю. Олійника, В.Ф. Погорілка, О.В. Пушкіної, О.М. Стаднік, В.О. Серьогіна, А.І. Француз та інших.

Разом із тим, як свідчать результати проведеного нами дослідження, стан сучасної юридичної науки характеризує недостатня теоретична й наукова розробленість деяких проблем, пов'язаних із визначенням та розкриттям форм захисту виборчих прав громадян України, що є досить актуальним для сучасної наукової теорії та юридичної практики.

Метою статті є дослідження різних форм і методів захисту виборчих прав громадян, у тому числі адміністративних і судових, а також визначення суб'єктів правозахисної діяльності, межі їх повноважень і процесуальних особливостей здійснення правозахисних функцій.

Для досягнення зазначеної мети поставлені й розв'язані в процесі дослідження такі завдання: 1) здійснення аналізу конкретних форм захисту виборчих прав громадян; 2) доведення того, що реалізація прав і свобод може виражатися у формі фактичного правовласництва, користування, розпорядження ними або в захисті – відновленні прав у випадку їх порушення; 3) уточнення сутності, ролі й місця форм захисту виборчих прав громадян у системі виборчого права України; 4) комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів цієї проблеми; 5) визначення кола суб'єктів, які приймають зобов'язуюче рішення щодо захисту виборчих прав людини та громадянина.

Новизна дослідження полягає в аналізі способів захисту виборчих прав, а також у доведенні того, що вищезазначені способи захисту прав є необхідним і достатнім заходом примусу, застосування якого забезпечує реалізацію порушених прав, що порушуються, або тих прав, що можуть бути порушені.

Відповідно до Конституції України захист виборчих прав є обов'язком держави, державний захист прав і свобод людини та громадянина гарантується, кожен має право захищати свої права всіма способами, не забороненими законом, держава зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну незаконними діями (або бездіяльністю) органів державної влади або посадовими осо-

бами [1, с. 446]. Наведені й деякі інші конституційні норми, що повною мірою стосуються й захисту виборчих прав громадян України.

Під час дослідження форм захисту виборчих прав громадян України досить актуальним завданням є розмежування понять реалізації, гарантії, захисту, охорони виборчих прав, які нерідко використовуються в законодавстві та науковій літературі дещо безсистемно. Теоретичний аналіз цих понять уже був проведений у попередніх наших статтях, а також була висловлена власна позиція, яку ми зараз намагаємося конкретизувати.

Так, реалізація права розкривається як поведінка суб'єктів права, у якому втілюються приписи правових норм, а також практична діяльність людей щодо здійснення юридичних прав і виконання юридичних обов'язків. Однак сутність саме виборчих прав точніше відображає розуміння реалізації права не тільки як процесу або зовнішнього прояву процесу правового регулювання, а і як досягнення повної відповідності норм щодо здійснення певних вчинків або утримання від їх здійснення сумі тих дій, які фактично були вчинені [2, с. 374]. Так, приходячи на виборчу дільницю для голосування та опускаючи бюлетень в урну для голосування, громадянин дією проявляє свою волю, закріплену в законі як його право.

Реалізація суб'єктивних виборчих прав має найважливішу особливість. Здійснюючи своє конституційне право обирати до органів державної влади та місцевого самоврядування, а в більш широкому сенсі – брати участь в управлінні державою, громадянин сприяє реалізації конституційного права іншого громадянина або самого себе бути обраним. Опускаючи бюлетень в урну для голосування, громадянин тим самим виписує довіреність або відмовляє в ній особі, яка балотується на посаду кандидата управляти державою від його імені. До речі, ця тема виписування політичної довіреності є дуже цікавою й зовсім не дослідженою в сучасній науці. Наприклад, постає питання про те, скільки і якими саме повинні бути громадяни, щоб їх можна було назвати народом.

Таким чином, реалізація виборчих прав являє собою колективне й індивідуальне використання громадянами юридичних можливостей обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, результатом яких є передача представникам народу (населення) повноважень щодо здійснення державної влади або вирішення питань місцевого значення на певний строк.

Реалізація прав і свобод може виражатися у формі фактичного правовласництва, користування, розпорядження ними або в захисті – відновленні прав у випадку їх порушення. Правовласництво, користування й розпорядження складають реалізацію прав за правомірної поведінки суб'єктів. Необхідність у захисті права настає тоді, коли є невиконання відповідного правобов'язку, зловживання правом, перешкода їхньому здійсненню або суперечка про наявність самого права, у тому числі виборчого (наприклад, за відмови кандидату в реєстрації балотуватися на виборчу посаду держави або муніципального утворення).

Отже, забезпечення реалізації виборчих прав, у тому числі їх захист, є діяльністю органів державної влади, муніципальних органів, їх посадових осіб, інших уповноважених законом або міжнародним договором організацій щодо створення умов для реалізації громадянами наявних у них прав обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Однак уся складність цього положення полягає в тому, що в більшості випадків порушниками виборчих прав громадян України є виборчі комісії, які мають статус державних і муніципальних органів, чії дії оскаржуються в суді – державному органі, який, як правило, стає на захист «честі державного мундира», оскільки і виборча комісія, і суд є органами держави. Шляхи вирішення цієї проблеми демократії ми намагатимемося знайти в наших наступних наукових статтях.

Нині в науковій літературі немає єдиної думки про систему гарантій прав і свобод загалом і гарантій виборчих прав, зокрема.

Одні правники розрізняють соціально-економічні, політичні та юридичні гарантії [3, с. 201]. Інші науковці доповнюють цей перелік ідеологічними, організаційними, інформаційними, матеріальними гарантіями [4, с. 94]. Деякі дослідники виокремлюють гарантії реалізації й гарантії охорони (захисту) прав, ще інші – нормативні (юридичне регулювання суб'єктивних прав) та інституційні (діяльність правозахисних юрисдикційних установ) [5, с. 383].

Умови, у яких відбувається реалізація виборчих прав громадян, включають різноманітні економічні, соціальні, політичні, інформаційні та інші фактори. Було б неправильно недооцінювати значення цих факторів і зводити всі виникаючі в процесі підготовки, проведення та визначення результатів виборів проблеми до недосконалості правових норм. Очевидно, що в умовах низького життєвого рівня більшості населення, відсутності незалежних засобів масової інформації, широкомасштабного тиску на виборців, членів виборчих комісій, суддів із боку владних структур запобігти спотворення дійсного волевиявлення виборців не дозволить навіть найідеальніше законодавство.

Вельми дискусійним є питання про співвідношення понять охорони й захисту прав і свобод. Одні автори розглядають ці терміни як тотожні, а інші, зокрема В.М. Бутилін, вважають, що якщо охорона включає заходи, спрямовані на попередження порушень прав та усунення причин, які їх зумовлюють, то захист передбачає примусовий (щодо зобов'язаної особи) спосіб здійснення права, який застосовується у встановленому законом порядку компетентними органами з метою відновлення порушеного права [6, с. 83]. Щодо цього ми погоджуємося з В.М. Бутиліним стосовно поняття захисту, зокрема захисту виборчих прав.

Вважаємо, що таке розуміння терміна захисту права передбачає й подолання усталеного стереотипу про систему так званих правоохоронних органів, оскільки відсутність у науці чіткого уявлення про перелік цих органів зумовлює деяку плутанину в законодавстві.

Зокрема, виборчим законодавством України виборчі комісії наділяються правом звернення або до правоохоронних органів, органів виконавчої влади (для проведення перевірок інформації про порушення закону та припинення порушень), або до правоохоронних органів або суду (з метою направлення протоколу про адміністративне правопорушення), або до правоохоронних органів, суду, органів виконавчої влади, які здійснюють державну політику у сфері засобів масової інформації. Звернення направляються одразу на декілька адрес, проте з причини відомчої роз'єднаності, неясності й неконкретності правових норм і результатів не приймається жодного рішення. У зв'язку із цим є правомірною така постановка питання: хіба не є правоохоронними органами самі виборчі комісії, чийм основним завданням є забезпечення реалізації та захисту виборчих прав громадян України? Саме тому є доцільним взагалі відмовитися від використання терміна «правоохоронні органи», а в законі назвати конкретно: суд, виборча комісія району, прокуратура тощо.

Захист виборчих прав можна розглядати як примусовий механізм реалізації права громадян України обирати й бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, який забезпечується міждержавними організаціями, органами державної влади, муніципальними органами, їх посадовими особами за допомогою запобігання порушень виборчих прав, усунення перешкод їх реалізації або відновлення порушеного права.

Незважаючи на активний науковий інтерес до питань захисту виборчих прав, особливо в останні роки, робіт, що містять комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів цієї проблеми, відносно небагато.

Так, Д.М. Чечот вказував на необхідність розмежування форм, у яких здійснюється захист порушених прав, засобів, за допомогою яких зацікавлені особи захищають свої права або свободи, способів, які застосовуються юрисдикційними органами для захисту порушених прав [7, с. 51].

Такий підхід дозволяє визначити коло суб'єктів правозахисної діяльності, межі їх повноважень та процесуальні особливості здійснення правозахисних функцій.

Форми захисту суб'єктивних прав і свобод диференціюються залежно від суб'єкта, уповноваженого примусовим чином забезпечити реалізацію цих прав. Тому Д.М. Чечот розрізняв судову, арбітражну, громадську, нотаріальну й адміністративну форми захисту [8, с. 35].

Л.Д. Воеводін доповнює цей перелік охоронної діяльності представницьких органів та органів прокуратури [9, с. 252]. Учений погоджується з Д.М. Чечотом і стверджує, що основним критерієм розмежування форм захисту виборчих прав треба вважати суб'єктну підставу, зокрема юрисдикційний орган, який приймає рішення, що є обов'язковим до виконання та таким, що запобігає порушенню права та усуває перешкоди до реалізації права й відновлює порушені виборчі права.

Однак наведені форми захисту прав і свобод не охоплюють усіх суб'єктів, наділених правозахисними повноваженнями. Крім того, можна на-

зивати ті чи інші державні й муніципальні органи, які виконують правозахисні функції, проте так і не надати цьому переліку вичерпного характеру, адже захист конституційних прав і свобод, у тому числі виборчих, є обов'язком держави.

Очевидно, завдання дослідника полягає не тільки в перерахуванні, а й простій систематизації форм захисту.

Зокрема, можна виокремити п'ять основних форм захисту: 1) самозахист прав і свобод; 2) державний захист прав і свобод; 3) муніципальний захист прав і свобод; 4) громадський захист прав і свобод; 5) міжнародний захист прав і свобод.

У межах вказаних основних форм захисту існують різноманітні конкретні форми, які дозволяють примусовим чином забезпечувати реалізацію прав і свобод громадян. Наприклад, державний захист прав і свобод включає правозахисну діяльність уповноважених державних органів, у тому числі судів, законодавчих, виконавчих органів державної влади, прокуратури тощо.

Проведене дослідження форм захисту виборчих прав громадян надає можливість сформулювати такі висновки: ми вважаємо, що стосовно виборчих прав необхідно досить чітко визначити коло суб'єктів, які приймають зобов'язуюче рішення щодо захисту виборчих прав. Кожна форма захисту виборчих прав обумовлює власні засоби захисту, тобто специфічні дії, процедури, правові акти, за допомогою яких відповідний суб'єкт добивається реалізації порушених прав або запобігає їх порушенню. Ці засоби є різними через повноваження державних та інших органів.

Виборчі права при цьому мають деяку специфіку засобів і способів захисту, при цьому загальні форми захисту цілком застосовні. Так, до способів захисту виборчих прав можливі віднести такі: відновлення виборчих прав (наприклад, включення громадянина до списків виборців); припинення дії (бездіяльності) або скасування рішення, які порушують виборчі права (наприклад, припинення підкупу виборців); притягнення суб'єкта, дії (бездіяльність) якого обумовили порушення виборчих прав, до юридичної відповідальності (розформування виборчої комісії).

Що ж стосується засобів захисту виборчих прав, то їх вибір прямо залежить від правомочності суб'єктів у межах тієї або іншої форми захисту.

Література:

1. Конституція України: коментар законодавства України про права та свободи людини й громадянина : [навчальний посібник] / авт.-упоряд. М.І. Хавронюк. – К. : Парламент, 1999. – 544 с.
2. Сенякин И.Н. Теория права и государства : [курс лекций] / [И.Н. Сенякин, А.Б. Лисюткин] ; под ред. Н.А. Катаева и В.В. Лазарева. – Уфа : УВШ МВД РФ, 1994. – 478 с.
3. Козлова Е.И. Конституционное право России : [учебник для студентов высших учебных заведений] / Е.И. Козлова, О.Е. Кутафин. – изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 587 с.

4. Фадеев В.И. Конституционное (государственное) право России : [учебное пособие] / В.И. Фадеев, Е.И. Колюшин. – М. : Городец, 2006. – 415 с.
5. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран : [учебник] / К.В. Арановский. – М. : Юридическая литература, 2002. – 420 с.
6. Бутылин В.Н. Институт государственно-правовой охраны конституционных прав и свобод граждан / В.Н. Бутылин // Журнал российского права. – 2001. – № 12. – С. 83–86.
7. Чечот Д.М. Государство и право : [курс лекций] / Д.М. Чечот. – М. : Юридическая литература, 1984. – 240 с.
8. Чечот Д.М. К вопросу о критерии истинности выводов юридической науки / Д.М. Чечот // Советское государство и право. – 1965. – № 2. – С. 34–41.
9. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учебное пособие] / Л.Д. Воеводин ; отв. ред. Н.А. Богданова. – М. : Изд-во Моск. ун-та ; Норма – Инфра-М, 1997. – 304 с.

УДК 347.961

Chizhmar K. I.,

*Candidate of Legal Sciences, Doctoral student of constitutional law
and comparative law SHEE “Uzhgorod National University”*

REFORM OF THE SYSTEM OF NOTARIES

РЕФОРМА СИСТЕМИ НОТАРІУСІВ

The article is devoted to the features of theoretical legal meaning and practical application of training notaries. Using the experience of foreign countries, the author proposes amendments to national legislation.

Key words: *notaries, notary, training, reforming.*

Стаття присвячена особливостям правового значення теоретичної та практичної підготовки нотаріусів. Використовуючи досвід зарубіжних країн, автор пропонує внести зміни в національне законодавство.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріус, підготовка, реформування.*

Статья посвящена особенностям правового значения теоретической и практической подготовки нотариусов. Используя опыт зарубежных стран, автор предлагает внести изменения в национальное законодательство.

Ключевые слова: *нотариат, нотариус, подготовка, реформирование.*